

Встановлені в результаті дослідження місце та роль рекреаційної сфери в структурі еколого-економічних систем. Особливе значення ця сфера має для розвитку тих територій, де наявні достатній рекреаційний потенціал та сприятливі організаційно-економічні умови для розвитку туристично-рекреаційної діяльності, що зумовлює потребу у більш глибокому дослідженні різних аспектів формування сучасних підходів до забезпечення еколого-економічного розвитку рекреаційної сфери в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Туница Ю.Ю. Эколого-экономическая эффективность природопользования / Ю.Ю. Туница. – М.: Наука, 1980. – 168 с.
2. Грановська Л.М. Теоретико-методологічні аспекти управління регіональною еколого-економічною системою / Л.М. Грановська // Збалансоване природокористування. – 2015. – № 4. – С. 31–37.
3. Григоренко Т.Н. Инвестиционный механизм развития рекреационной сферы региона: диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.05 / Григоренко Татьяна Николаевна; Ростовский государственный университет. – Ростов-на-Дону, 2004. – 252 с.
4. Репс В.Ф. Основы курортологии: [метод. пособие для студентов] / В.Ф. Репс, Д.А. Еделев. – Пятигорск: КМВИС, 2004. – 170 с.
5. Воробйова О.А. Проблеми природокористування та сталого розвитку в рекреаційно-туристичній сфері: монографія / О.А. Воробйова, І.М. Дишловий, С.К. Харічков; НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. – О. : [ІПРЕЕД НАН України], 2009. – 374 с.
6. Галушкіна Т.П. Еколого-збалансовані пріоритети розвитку територій: концептуальні засади та організаційний механізм: [монографія] / Галушкіна Т.П., Грановська Л.М. – О.: ІПРЕЕД, 2009. – 372 с.
7. Panorama OMT del turismo internacional, Edición 2015 / Organización Mundial del Turismo Todos los derechos reservados, 2015. – 16 p.
8. Ogundele, J.A and Jegede, A.O. (2011). Environmental Influence of Flooding on Urban Growth and Development of open Spaces, pp. 12–16.
9. Мироненко Н.С. Рекреационная география: [учебник] / Н.С. Мироненко, И.Т. Твердохлебов. – М.: МГУ, 1981. – 208 с.

УДК 339.137.2:330.1

СТАНОВЛЕННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО КОНКУРЕНЦІЮ У РЕТРОСПЕКТИВІ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Харчук Т.В. - к.е.н., доцент,
ПВНЗ «Європейський університет», м. Київ

У статті узагальнено наукові підходи до трактування сутності конкуренції. Систематизовано теоретичні уявлення про конкуренцію у контексті розвитку економічних си-

стем та еволюції основних парадигм економічної теорії. Визначено основні характеристики конкуренції через призму змін у політичних, економічних, історичних процесах у суспільстві. Представлено огляд сучасних теорій конкуренції.

Ключові слова: конкуренція, конкурентні відносини, економічна теорія, економічна система.

В статье обобщены научные подходы к трактовке сущности конкуренции. Систематизированы теоретические представления о конкуренции в контексте развития экономических систем и эволюции основных парадигм экономической теории. Определены основные характеристики конкуренции через призму изменений в политических, экономических, исторических процессах в обществе. Предложен перечень современных теорий конкуренции.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентные отношения, экономическая теория, экономическая система.

Kharchuk T.V. Formation of theoretical views of competition in a retrospective of economic thought

The article summarizes scientific approaches to the interpretation of the essence of competition. Theoretical concepts of competition in the context of development of economic systems and the evolution of basic paradigms of the economic theory are systematized. The main characteristics of competition in the light of changes in the political, economic, historical processes in the society are determined. A list of modern theories of competition is provided.

Keywords: competition, competitive relations, economic theory, economic system.

Постановка проблеми. Дослідження теоретичного доробку еволюції теорії конкуренції засвідчує різноманітність економічних підходів щодо трактування її сутності (з різними рівнями деталізації і конкретизації, з урахуванням взаємозалежності змін у суспільстві та економічних процесів в межах ринкового простору), та охоплює значне коло питань, пов'язаних із розумінням ролі конкуренції у ринковій економіці, виокремленням її форм, функцій, аналізом тенденцій конкуренції та процесів, пов'язаних з діяльністю економічних суб'єктів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у дослідження питань сутності конкуренції та її форм та методів, зробили представники різних шкіл і напрямів економічної теорії: Е. Бем-Баверк, П. Бугаїльбер, Л. Вальрас, Ф. Візер, Дж. Гелбрейт, У. Джевонс, Н. Калдор, Дж. Кейнс, Дж. Кларк, А. Маршалл, К. Менгер, Л. Мізерс, Дж. Мілль, Ф. Найт, В. Ойкен, У. Петті, А. Пігу, Дж. Робінсон, П. Самуельсон, Ж. Б. Сей, А. Сміт, А. Тюрго, Ф. Хайек, Г. Хамел, Е. Чемберлін, Й. Шумпетер, та багато інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Визначаючи значну розробленість різних аспектів у царині теорії конкуренції, варто зазначити, що єдиної думки вчених щодо визначення сутності ринкової конкуренції на даний час не сформовано, що потребує проведення подальших досліджень її як явища та систематизації наукових уявлень для уточнення конкуренції як економічного поняття.

Мета статті полягає в узагальненні наукових підходів та визначенні етапів формування поняття конкуренції в еволюційному масштабі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення теоретичних уявлень про конкуренцію як невід'ємного процесу господарювання відбувалося у контексті розвитку економічних систем та еволюції основних парадигм економічної теорії. Під впливом економічних процесів, що характерні певному

історичному етапу розвитку господарства, в економічній науці сформувалася методологія дослідження конкуренції в межах новоутворених наукових напрямів економічної теорії [1].

Початковим етапом наукового дослідження конкуренції вважається доповідь представників першої школи політичної економії – меркантилізму, незважаючи на те, що конкурентні відносини виникли задовго до перших концептуалізованих теоретичних поглядів на їхню сутнісну природу, з огляду на що у статті відображено трансформацію економічної думки щодо визначення сутності конкуренції та її проявів, починаючи з XV до початку XXI століття. Зауважимо, що у наведеному переліку представлені лише ті школи, напрями і течії, які найбільш вагомо вплинули на формування теорії конкуренції.

Основоположні ідеї теорії конкуренції заклали меркантилісти. Яскравими представниками середовища вчених, що займались питаннями конкуренції, стали Т. Мен (1571-1641), А. Монкретьєн (1575-1621). Вони вважали, що метою активного втручання держави у господарське життя є обмеження конкуренції та ввезення зарубіжних товарів, забезпечення пільг різним формам торгівлі. Цією категорією вчених конкуренція представлена з позиції її державного регулювання.

Розвинули вчення меркантилістів фізіократи, серед яких відзначаємо роботи Ф. Кене (1696-1774), А. Тюрго (1727-1781), В. Мірабо (1715-1789). Їхня наукова позиція полягала у тому, що конкуренція розглядається як природна форма ринкових відносин, яка не потребує втручання з боку держави. Вільна конкуренція встановлює найбільш вигідну для обох сторін ціну, однак ліквідує прибуток від торгівлі або перепродажу. Розглядається представниками цієї школи під кутом об'єктивної необхідності розвитку ринкових відносин.

Класична школа політичної економії прийшла на зміну ідеям фізіократів. Її основні представники: А. Сміт (1723-1790), У. Петті (1623-1687), П. Буагільбер (1646-1714), Д. Рікардо (1772-1823), Дж. Ст. Мілль (1806-1873), Ж.Б. Сей (1767-1832) вважали, що конкуренція є силою, яка встановлює ринкову ціну на природному рівні. Ними закладено основи поведінкового та структурного аналізу конкуренції. А. Смітом сформульовано поняття конкуренції як суперництва, що впливає на рівень цін, виявлено принцип конкуренції – автоматичного механізму урівноважування; визначено основні умови ефективної конкуренції, розроблено модель посилення та розвитку конкуренції. Тобто автори даного наукового підходу тлумачать поняття конкуренції з позиції використання конкурентних переваг, а саме з позиції управління ціною товарів.

Історична школа бере початок у працях Л. Бретано (1844-1931), К. Бюхера (1877-1930), В. Зомбарта (1863-1941), М. Вебера (1864-1920), які сформували еволюційно-історичний підхід до дослідження конкуренції, здійснили постановку проблематики державного регулювання капіталістичних монополій, захисту національних виробників на певних етапах розвитку. Представники історичної школи відтворюють формування досліджуваного поняття в історичному аспекті, але у контексті державного регулювання розвитком конкуренції для забезпечення безпеки суб'єктів господарювання.

Вагомий внесок у розвиток теорії конкуренції було закладено за марксизму (К. Маркс (1818-1883), Ф. Енгельс (1820-1895)), коли у суспільстві панів-

ними стали погляди щодо того, що конкуренція є середовищем або силою, в якій діють ринкові закони і соціально-економічні явища. Розвинуто модель досконалої конкуренції, виокремлено та охарактеризовано зміст внутрішньогалузевої та міжгалузевої форм конкуренції. При цьому конкуренція розглядається як негативне явище і обґрунтовується необхідність переходу до неринкових основ економіки; неокласицизму з його потужними ідеями від К. Менгера (1840-1921), Ф. Візера (1851-1926), С. Бем-Баверка (1851-1914), А. Маршалла (1842-1924), А. Пігу (1877-1959), Дж. Кларка (1847-1938), В. Парето (1848-1923) та ін. Ці вчені збагатили теорію конкуренції поведінковим її тлумаченням, розкрили сутність конкуренції через боротьбу за рідкісні економічні блага та гроші споживача, які витрачаються на задоволення бажання володіти певними речами. Представники цієї школи вважали, що конкуренція є силою, що приводить в дію весь ринковий механізм. А. Маршаллом було введено поняття еластичності попиту, виділено значення фактора часу при вивченні конкуренції, обґрунтовано механізм автоматичного встановлення рівноваги на ринку за допомогою досконалої конкуренції та дії законів граничної корисності і граничної продуктивності. Автори теорії конкуренції неокласичної школи попри дослідження конкуренції через призму об'єктивної передумови розвитку ринкових відносин пішли далі від попередніх дослідників, розкриваючи інші конкурентні переваги, які зв'язують не тільки ціну з якістю, а й формують її через попит та пропозицію.

Інституціоналісти, представлені Т. Вебленом (1875-1929), Дж. Коммонсом (1862-1945), У. Мітчеллом (1874 - 1948), вважали, що конкуренція є інституцією, що лежить в основі ринкового механізму. Ними детально розглядається боротьба за досягнення своїх інтересів шляхом використання інституцій (конкурентних переваг, характеристик і ознак фірми, що дозволяють їй вести боротьбу за досягнення своїх цілей) в рамках асоціацій, тобто сфера дії конкуренції була розширена.

Кейнсіанці на чолі з Дж. Кейнсом (1883-1946) та некейнсіанці, представлені Е. Хансеном (1887-1976), Дж. Хіксом (1904-1989), П. Семюельсоном (1915-2009), Р. Харродом (1900-1978), обґрунтували необхідність державного регулювання економіки і існування регульованої конкуренції. На їх переконання, конкуренція набуває соціально-орієнтованого характеру, тобто посилюється увага представників цієї школи до процесів регулювання ринку на державному рівні, з огляду на потребу у ліквідації наслідків, спричинених великою затяжною депресією після Першої світової війни та відродженням економіки у міжнародному ракурсі.

Монетаристи розвинули теорію конкуренції, пропагуючи ідеї в суспільстві щодо того, що конкуренцію необхідно розглядати не як діючий в економіці механізм, а як середовище, що матеріалізується у вигляді грошового обігу. Відомими особистостями, що стали яскравими представниками цієї наукової думки, вважають М. Фрідмана (1912-2006), К. Бруннера (1916-1989), А. Шварца (1915-2012), Ф. Найта (1885-1972), Дж. Стіглера (1911-1991). Меркантилісти визнавали вплив держави на конкуренцію з урахуванням об'єктивного характеру певних явищ, що не дозволяють повністю контролювати їх. Ними сформовано вимоги до існування досконалої конкуренції, доведено, що будь-яке значне удосконалення в загальній економічній теорії не може не вплинути

на концепцію конкуренції. Автори цієї наукової школи пропонують моделювання господарських процесів та контроль за рівнем грошової маси з боку держави.

Неоліберали (Л. Мізес (1881-1973), Ф. Хайєк (1899-1992), В. Ойкен (1891-1950)), у свою чергу, дослідили динамічну модель конкуренції, довели нереалістичність моделі досконалої конкуренції. Конкуренція представниками неолібералізму розглядається як суперництво старого з новим. Автори цієї школи розкривають непередбачуваність конкуренції, доводять, що головне завдання держави полягає у створенні сильної конкурентної економіки, закладають передумови появи інновацій та новаторства у боротьбі за суперництво як наслідок конкурентної боротьби між суб'єктами для формування конкурентних переваг.

Певний еволюційний рівень теорії конкуренції призвів до появи нового наукового напрямку її розвитку, такого, як структуралізм, яскравими представниками якого стали Дж. Бейн (1912-1991), Е. Мейсон (1899-1992), Дж. Робінсон (1903-1983), Е. Чемберлін (1899-1967). Ці вчені відстоювали свої наукові позиції щодо дослідження ступеня розвитку конкурентних відносин у галузі, використовуючи при цьому ланцюжок «структура-поведінка-результат». Пріоритетним автори структуралізму вважали захист і розвиток конкурентних ринкових структур. Вони розширили критерії конкуренції і цілі політики розвитку конкуренції, заклали основи сучасної теорії чотирьох основних типів ринків: досконала конкуренція, монополістична конкуренція, олігополія та монополія, що стало можливим в силу сформованого теоретико-методичного базису теорії конкуренції [2-10; 13-15; 18].

Сучасний розвиток теорії конкуренції продовжила концепція "п'яти конкурентних сил, запропонована М. Портером (1947-2016), який розглядає конкуренцію з позиції циклічності, що забезпечує появу нових товарів, виробничих процесів, ринкових сегментів. Будучи автором концепції "п'яти конкурентних сил", М. Портер вважає, що лідерські позиції виявляються через конкурентні переваги. До цих п'яти сил належать: загроза появи нових конкурентів; вплив покупців; вплив постачальників; суперництво вже існуючих конкурентів між собою; поява товарів-замінників: ціни на замінники, схильність покупців до застосування замінників [11; 12].

Теорія підприємницьких екосистем, запропонована Дж. Ф. Муром (1873-1958), новаторство якої полягає у взаємопоєднанні розвитку як об'єктивної необхідності, конкуренції та врахування екологічної проблеми, тобто автор підкреслює необхідність збереження природного середовища, екосистем. Згідно цієї теорії ринок – це навколишнє середовище, а фірма виступає як елемент екосистеми. Як наслідок, в ній поєднується вплив зовнішнього середовища, конкуренція та еволюція. Цей феномен Дж. Ф. Мур називає «коеволюцією» [16].

Популярною нині також виступає теорія глобального випередження конкурентів, представлена Г. Хамелом (1954) та К. Прахаладом (1941-2010), на думку яких, згідно стратегії майбутнього компанії конкурують не тільки в рамках існуючих галузей, вони конкурують за формування структури майбутніх галузей. Для отримання переваг від передбачення і завоювання лідерства в ключових компетенціях компанія в кінцевому рахунку повинна заволодіти

важливими глобальними ринками раніше конкурентів. Мета полягає не стільки в тому, щоб якомога швидше проникнути на ринок, а в тому, щоб створити глобальне випередження на ринку [18].

Рене Моборн і Чан Кім, автори стратегії блакитного океану – однієї з найновіших і найпопулярніших сучасних концепцій, основною ідеєю якої є стратегія уникнення від конкуренції, формування галузі, простору, ринку, де конкуренції практично не існує і ніколи не було, тобто своїм новаторським мисленням автори концепції розхитують думку «про безумовну користь конкуренції для бізнесу» і пропагують формування такого середовища або простору, формування такої ніші, де конкурентів немає, що, безперечно, неможливо без новаторства [19].

Розглянувши описані підходи до визначення сутності конкуренції, можна зробити висновок про вагомий внесок економістів різних країн та течій у розвиток теорії конкуренції, в основу якої покладено ті чи інші фактори виробництва та роль держави у регулюванні процесів розвитку конкуренції. При цьому кожен з них містить в собі різнопланові аспекти даного поняття, які, в основному не суперечать, а доповнюють один одного. Варто відзначити, що зміна поглядів на розвиток конкуренції пов'язана зі стрімким розвитком подій у світі, що стимулює появу нових економічних теорій як засобу реагування на проблеми сьогодення, що дозволить визначати пріоритети розвитку економіки країни та формувати принципи діяльності суб'єктів господарювання, адекватні новим умовам.

Висновки і пропозиції. Простежуючи розвиток наукової спадщини фундаторів економічної науки і вчених-економістів різних шкіл і наукових напрямів щодо сутності конкуренції та природи конкурентних відносин, варто відзначити, що, незважаючи на те, що представники кожного з цих напрямів розглядають конкуренцію у контексті тих політичних, економічних, історичних процесів та змін у суспільстві в межах ринкового простору, які були притаманні сучасній їм епосі, деякі з їхніх поглядів і до сьогодні не втратили своєї актуальності, хоча кожен підхід має як сильні, так і слабкі сторони. При цьому, сформульовані ними основні положення щодо конкуренції як наукового поняття та економічного явища створюють об'єктивні передумови й методологічний фундамент для подальшого дослідження напрямів та перспектив розвитку конкурентних відносин та їхніх форм, оцінювання рівня конкурентних переваг суб'єкта, що пов'язано зі стрімким формуванням нових умов конкуренції та проявами нових ознак економічного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Калініченко Б.В. Розвиток конкуренції в контексті економічних трансформацій: теоретичний аспект. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент». – Одеса: 2015 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2015/12-2015/03.pdf>
2. Теория конкуренции: учебное пособие для студентов экономических специальностей / авт. – сост. Т.Б. Оберт. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 2014. – 96 с.

3. Богомолова К. С. Генезис теоретичних поглядів на природу конкуренції / К. С. Богомолова // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія : Економіка і менеджмент. – 2014. – Вип. 8. – С. 147-150.
4. Історія економічних вчень: [підручник] / [В.Д. Базилевич, П.М. Леоненко, Н.І. Гражевська та ін.]; за заг. ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2005. – Ч. 1. – 567 с.
5. Ойкен В. Основы национальной экономики / В. Ойкен; пер с нем. – М.: МО, 1996. – 351 с.
6. Филлок, Г. Генезис дослідження конкуренції і монополії в економічній теорії [Текст] / Г. Филлок // Вісник Київського Національного університету ім. Т. Шевченка. Сер. Економіка / Відп. ред. В.Д.Базилевич. – К.: КНУ ім.Т. Шевченка, 2007. – Вип. 93. – С. 55-58.
7. Черненко С. О. Конкуренція та ефективність товарних ринків в Україні : монографія / С. О. Черненко. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – 171 с.
8. Полусмакова Н.С. Развитие концепций конкуренции: эволюционный подход / Н.С. Полусмакова // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. – Сер. 3, Экон. Экол. 2011. № 1 (18). – С. 13-19.
9. Бутыркин А.Я. Теория и практика антимонопольного регулирования в ведущих странах Запада и России / А.Я. Бутыркин. – М.: Новый век, 2004. – 88 с.
10. Дьяченко А. В. Основания теории транс- формационной экономики / А. В. Дьяченко. – Вол- гоград : Изд-во ВолГУ, 2001. – 120 с.
11. Портер М. Конкуренция : пер. с англ. / М. Портер. – М. : Вильямс, 2000. – 496 с.
12. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.
13. Герасименко А. Еволюція теорії конкуренції а історії економічної думки XVIII–XX століть / А. Герасименко // Вісник КНТЕУ. – 2009. –№1. – С. 102-114.
14. Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции / Дж. Робинсон; пер с англ. – М.: Прогресс, 1986. – 472 с.
15. Стиглер Дж. Совершенная конкуренция : исторический ракурс / Дж. Стиглер // Вехи экономической мысли. Теория фирмы. – Т.2. – Под ред. В.М. Гальперина. – С.-Пб.: Экономическая школа, 1999. – С. 299-328.
16. Moore J.F. The Death of Competition. – N.Y.: Harper Business, 1996.
17. Шпак О.Г. Еволюція терії конкуренції в умовах динамічного зовнішнього середовища / О.Г. Шпак // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 6. – Т. 4. – С. 95-98.
18. Хамел Г. Конкурируя за будущее / Г. Хамел, К. Прахалад. – М.: Олимп-Бизнес, 2002. – 216 с.
19. Ким У. Чан. Стратегия голубого океана / У. Чан Ким, Р. Моборн; Пер. с англ. – М.: НИРРО. – 2005. – 272 с.